

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING SANITARIYA
QOIDALARI VA ME’YORLARI, GIGIYENA
NORMATIVLARI**

**O‘ZBEKISTON SHAROITIDA TUPROQNI
IFLOSLANISHDAN HIMOYA QILISH SXEMALARIGA
GIGIYENIK ASOSLASHLAR TUZISHNING SANITARIYA
QOIDLARI VA NORMALARI**

**O‘zbekiston Respublikasining
0272-09 - sonli SanQvaM**

Rasmiy nashr

Toshkent – 2009

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING SANITARIYA
QOIDALARI VA ME’YORLARI, GIGIYENA
NORMATIVLARI**

«TASDIQLAYMAN»

**O‘zbekiston Respublikasining
Davlat bosh sanitariya vrachi**

B. NIYAZMATOV

13-noyabr 2009-yil

**O‘ZBEKISTON SHAROITIDA TUPROQNI
IFLOSLANISHDAN HIMOYA QILISH SXEMALARIGA
GIGIYENIK ASOSLASHLAR TUZISHNING SANITARIYA
QOIDLARI VA NORMALARI**

**O‘zbekiston Respublikasining
0272-09 - sonli SanQvaM**

Rasmiy nashr

Toshkent – 2009

1. UMUMIY QOIDALAR

1.1. Tuproqni ifloslanishdan muhofaza qilish chora-tadbirlari katta ahamiyatga ega, chunki ularni rejalashtirish va amalga oshirishdagi kamchiliklar aholining yashash sharoitlari va salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, idoralar va loyiha tashkilotlari tomonidan respublikaning shahar, qishloq aholi punktlari va ma'muriy tumanlarida tuproqni muhofaza qilish sxemalarini sifatli ishlab chiqish muhim ijtimoiy-gigiyenik ahamiyatga ega.

1.2. Sanitariya nazorati amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, respublika hududida ilgari ishlab chiqilgan va qo'llanilgan turli xil yerdan foydalanish turlariga oid tuproqni muhofaza qilish sxemalarida jiddiy kamchiliklar mavjud, chunki ular eskirgan ilmiy ma'lumotlar va yo'riqnoma-uslubiy hujjatlar asosida tuzilgan. Bu sxemalar allaqachon eskirgan ilmiy ma'lumotlar va yo'riqnoma-uslubiy hujjatlarga asoslanib tuzilganligi sababli muammoli. Bundan tashqari, respublikaning o'ziga xos sharoitlarida hozirga qadar bunday sxemalarning gigiyenik asoslarini tuzish tartibi qonuniy jihatdan belgilanmagan. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlangan uslubiy tavsiyalar (Ilinskiy I.I., Iskandarova Sh.T., 2000) 2000-yildan keyin vazirlik tomonidan ishlab chiqilgan va tasdiqlangan tuproqni ifloslanishdan muhofaza qilish bo'yicha yangi me'yoriy-uslubiy hujjatlar mazmunini inobatga olgan holda to'ldirilishi lozim.

1.3. Ushbu Sanitariya qoidalari va me'yorlari tuproqni ifloslanishdan muhofaza qilish sxemalarining gigiyenik asoslashlarni tuzishga qo'yiladigan asosiy talablarni, davlat sanitariya nazorati organlarining ushbu sohada bajaradigan vazifalari va funksiyalarini, shuningdek kommunal gigiyenaning mazkur bo'limi bo'yicha ilmiy-amaliy ishlarni o'tkazish to'g'risidagi takliflarni o'z ichiga oladi.

1.4. Sanitariya qoidalari va me'yorlari hududiy Davlat sanitariya-epidemiologiya nazorati markazlari, hokimiyatlar, atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha davlat nazorati organlari, ilmiy va loyihalash tashkilotlari uchun mo'ljallangan.

2. Me'yoriy havolalar

2.1. O'zR SanQvaN №0183-05. O'zbekistonning o'ziga xos tabiiy-iqlim sharoitlarida aholi punktlari tuprog'i sifatiga qo'yiladigan gigiyenik talablar.

2.2. O'zR SanQvaN №0191-06. Tuproqdagi ekzogen zararli moddalarning ruxsat etilgan maksimal konsentratsiyasi (REMK) va taxminiy ruxsat etilgan konsentratsiyasi (TREK).

2.3. O'zR SanQvaN №0212-06. O'zbekistonning o'ziga xos sharoitlarida turli xil yerdan foydalanish turlari bo'yicha tuproqning ifloslanish darajasini gigiyenik baholashning sanitariya qoidalari va me'yorlari.

3. Tuproqni ifloslanishdan muhofaza qilish sxemalarining gigiyenik asoslarini tuzish va ularning mazmuniga qo'yiladigan asosiy talablar

3.1. Respublikaning muayyan ma'muriy tumanlari, shaharlari, tuman markazlari va qishloq aholi punktlari hududlarida tuproqni ifloslanishdan muhofaza qilish sxemalarini gigiyenik asoslash har qanday tabiatni muhofaza qilish va sog'lomlashtirish tadbirlarining ilmiy asosi sifatida oldindan o'tkazilgan sanitariya-epidemiologik tadqiqotlar natijalariga asoslanishi lozim.

3.2. Dastlabki tadqiqotlarning maqsadi tuproqni ifloslantiruvchi asosiy manbalarni aniqlash, uning ifloslanish xususiyati va darajasini belgilash, hamda ularni sanitariya-gigiyena nuqtai nazaridan baholashdan iborat. Keyingi bosqichda o'rganilayotgan hududda turli xil yer foydalanish turlaridagi tuproqning sanitariya holatini aniqlash, so'nggi 5 yil davomida muhofaza qilinadigan hududda aholining umumiy kasallanishi va ichak infeksiyalari bilan kasallanishi to'g'risidagi ma'lumotlarni tahlil qilish lozim (ayniqsa bolalar orasida).

3.3. Muhofaza etiladigan hududlarda tuproqning sanitariya holatini aniqlash "O'zbekistonning o'ziga xos sharoitlarida turli xil yer foydalanish turlari uchun tuproqning ifloslanish darajasini gigiyenik baholashning sanitariya qoidalari va me'yorlari" (O'zR SanQvaM №0212-06) da ko'zda tutilgan tuproqning sanitariya holati ko'rsatkichlarining umumiy ro'yxatida keltirilgan ko'rsatkichlarni o'rganish va baholashga asoslanishi kerak. Bu ko'rsatkichlar tuproq ifloslanishining xususiyati va turiga qarab farqlanishi mumkin.

3.4. Tuproqning ifloslanish darajasi va sanitariya holatini tavsiflovchi quyidagi ko'rsatkichlarni ustuvor deb hisoblash lozim (1-jadval):

a) sanitar-kimyoviy ko'rsatkichlar: sanitariya soni, ammiakli va nitratli azot, xloridlar, pH, pestitsidlarning qoldiq miqdori, og'ir metallar, neft mahsulotlari, fenollar va qo'llaniladigan o'g'itlar;

b) sanitar-bakteriologik ko'rsatkichlar: termofil bakteriyalar, ichak tayoqchasi guruhi bakteriyalari, klostridium perfringens, patogen enterobakteriyalar;

c) sanitariya-gelmintologik va sanitariya-parazitologik ko'rsatkichlar: gelmintlarning tuxum va lichinkalari, patogen sodda organizmlarning hayotiy sistalari;

d) sanitariya-entomologik ko'rsatkichlar: sinantrop pashshalarning hayotiy lichinka va g'umbaklari.

3.5. Muhofaza qilinadigan hududlarda aniqlanishi shart bo'lgan tuproqning sanitariya holati ko'rsatkichlari yerdan foydalanish turiga qarab farqlanadi: aholi punktlari, kurortlar va dam olish zonalari, suv ta'minoti manbalarining sanitariya

muhofazasi zonalari, sanoat korxonalarining sanitariya-himoya zonalari, transport yerlari, qishloq xo'jaligi yerlari, o'rmon yerlari (2-jadval).

3.6. Gigiyenik nuqtai nazardan tuproq ifloslanishining inson uchun kimyoviy ko'rsatkichlar bo'yicha xavflilik darajasi ifloslanishning tuproq bilan aloqada bo'lgan muhitlarga (suv, havo), oziq-ovqat mahsulotlariga va bilvosita insonga, shuningdek, tuproqning biologik faolligiga va uning o'z-o'zini tozalash jarayonlariga bo'lgan salbiy ta'siri darajasi bilan aniqlanadi. Shu sababli, asosiy mezon tuproqdagi ekzogen zararli moddalarning tuproq uchun belgilangan ruxsat etilgan maksimal konsentratsiyasidan (REMK) oshib ketish darajasi bo'lib qolmoqda. Tuproqning sanitariya holati ko'rsatkichlarining umumiy nomenklaturasi va ular tavsiflaydigan xususiyatlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

№	Ko'rsatkich nomi	O'lchov birliklari
1. Sanitariya-kimyoviy ko'rsatkichlar:		
1.1.	Oqsil azotining umumiy organik azotga nisbati (sanitariya raqami)	nisbiy birliklar
1.2.	Ammoniy azoti	mg/kg tuproq
1.3.	Nitrat azoti	mg/kg tuproq
1.4.	Xloridlar	mg/kg tuproq
1.5.	pH	nisbiy birliklar
1.6.	Pestitsidlar (qoldiq miqdorlari)*	mg/kg tuproq
1.7.	Og'ir metallar**	mg/kg tuproq
1.8.	Neft va neft mahsulotlari	mg/kg tuproq
1.9.	Uchuvchi fenollar	mg/kg tuproq
1.10.	Oltingugurtli birikmalar**	mg/kg tuproq
1.11.	Kanserogen moddalar**	mg/kg tuproq
1.12.	Radioaktiv moddalar**	Bk/kg tuproq
1.13.	Makrokimyoviy o'g'itlar*	g/kg tuproq
1.14.	Mikrokimyoviy o'g'itlar*	mg/kg tuproq
2. Sanitariya-bakteriologik ko'rsatkichlar		
2.1.	Termofil bakteriyalar	indeks
2.2.	Ichak tayoqchasi guruhi bakteriyalari	titr
2.3.	Klostridium perfringens	titr
2.4.	Patogen mikroorganizmlar (epidemiologik ko'rsatmalarga ko'ra)	titr
3. Sanitariya-gelmintologik ko'rsatkichlar		
3.1.	Gelmint tuxumlari va lichinkalari (hayotchan)	dona/kg tuproq
4. Sanitariya-entomologik ko'rsatkichlar		
4.1.	Sinantrop pashshalarning lichinka va g'umbaklari (hayotchan)	dona/kg tuproq

Izoh: * Tegishli ko'rsatkichlarni tanlash muayyan hududda qo'llaniladigan qishloq xo'jaligini kimyolashtirish vositalarining kimyoviy tarkibiga bog'liq.

** Tegishli ko'rsatkichlarni tanlash sanoat korxonalari chiqindilarining xususiyatlariga bog'liq.

Aniqlanishi majburiy bo'lgan tuproqlarning sanitariya holati ko'rsatkichlari yerdan foydalanish turlari (xillari) bo'yicha farqlanadi (2-jadval).

2-jadval

Ko'rsatkichlar nomi	Yerdan foydalanish turlari (xillari) bo'yicha ko'rsatkichlarning qo'llanilishi						
	aholi punktlari	dam olish zonolari	sanitariya muhofaza zonolari	korxonalarining tayyorlov-ombor xarajatlari	yer transporti	qishloq xo'jaligi yerlari	o'rmon yerlari
Sanitariya raqami	±	±	±	—	—	—	—
Ammoniyli azot	+	+	+	±	—	±	±
Nitratli azot	+	+	+	±	—	±	±
Xloridlar	±	±	±	±	—	±	±
pH	±	±	±	±	±	±	±
Pestitsidlar	+	+	+	±	±	+	+
Og'ir metallar	+	±	+	±	+	+	±
Neft va neft mahsulotlari	+	±	+	±	+	±	—
Uchuvchi fenollar	+	±	+	±	+	±	—
Oltingugurtli birikmalar	+	±	+	±	+	±	±
Kanserogen moddalar	+	+	+	+	+	+	±
Radioaktiv moddalar	+	+	+	+	+	+	±
Makrokimyoviy o'g'itlar	±	±	—	—	—	+	—
Mikrokimyoviy o'g'itlar	±	±	—	—	—	+	+
Termofil bakteriyalar	±	±	±	±	±	±	—
Ichak tayoqchasi guruhi bakteriyalari	+	+	+	+	+	+	±
Klostridium perfringens	+	+	+	+	±	+	—
Patogen mikroorganizmlar epidemiologik ko'rsatmalarga ko'ra aniqlanadi							
Gelmint tuxumlari va lichinkalari	+	+	+	±	+	+	±
Sinantrop pashshalarning lichinka va g'umbaklari	+	+	+	±	—	±	—

Izoh: "+" belgisi tegishli ko'rsatkich tuproqning sanitariya holatini aniqlash uchun majburiy ekanligini bildiradi;

"—" belgisi ushbu ko'rsatkich majburiy emasligini bildiradi;

"±" belgisi ko'rsatkich faqat aniq ifloslanish manbai mavjud bo'lgandagina majburiy ekanligini bildiradi.

3.7. Tuproqning epidemik xavfi uning ichak infeksiyalari yoki parazitologik kasalliklarga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan patogen mikroflora bilan ifloslanish darajasiga qarab aniqlanadi (O'zR SanQvaN №0183-05 "O'zbekistonning o'ziga xos tabiiy-iqlim sharoitlarida aholi punktlari tuproqlari sifatiga qo'yiladigan gigiyenik talablar"ga qarang).

3.8. Tuproq ifloslanishining aholi salomatligi uchun xavflilik darajasini baholashda, ifloslanishlarning inson organizmiga atrof-muhitning boshqa muhitlari orqali kirib kelish ehtimolini ham hisobga olish lozim. Bunda tuproq ifloslanishining aniq darajalari faqat sanitariya-kimyoviy va mikrobiologik tadqiqotlar natijasida aniqlanadi. Bu tadqiqotlar gigiyena nuqtayi nazaridan eng muhim hududlarda o'tkazilishi shart: yirik sanoat obyektlari joylashgan hududlar, epidemik jihatdan xavfli aholi punktlari, suv manbalarini sanitariya jihatidan muhofaza qilish zonalari va aholining dam olish maskanlari.

3.9. Keyingi bosqich amalga oshirilgan yoki amalga oshirilayotgan tabiatni muhofaza qilish va sog'lomlashtirish chora-tadbirlarining sanitariya-texnik va gigiyenik samaradorligini baholashdan iborat. Buning uchun tuproqning ifloslanish darajasi o'zgarishi, aholining sanitariya-maishiy sharoitlari yaxshilanishi, aholining (ayniqsa bolalarning) ko'p yillik kasallanish dinamikasi, jumladan ichak infeksiyalari kabi ko'rsatkichlardan foydalanish zarur. Bu maqsadda maxsus sanitariya-gigiyena tadqiqotlari materiallari, shuningdek, "Gigiyena, ekologiya va aholi salomatligi axborot byulletenlari" ma'lumotlari hamda O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash muassasalari faoliyati haqidagi materiallardan foydalanish mumkin.

3.10. Tuproqni ifloslanishdan muhofaza qilish sxemalariga gigiyenik asoslar, tuproqni ifloslantiruvchi manba-obyektlarda chiqindilarni va tuproqning ifloslanish darajasini kamaytirishga qaratilgan tadbirlar ro'yxatini albatta o'z ichiga olishi shart. Aholining salomatligiga xavf tug'diradigan ekzogen kimyoviy moddalar bilan tuproqning ifloslanishiga sabab bo'luvchi sanoat zaharli chiqindilari va chiqindilariga (translokatsion cheklovchi zararlilik ko'rsatkichi bo'yicha me'yorlangan), shuningdek pestitsidlar, chorvachilik komplekslari hamda tuproqning mikrobiologik ifloslanishiga alohida e'tibor qaratish lozim.

3.11. Tuproqni ifloslanishdan himoya qilishga qaratilgan tadbirlarni ikki yo'nalishda ishlab chiqish zarur: vazirliklar, idoralar, loyiha tashkilotlari, muassasalar va korxonalar yo'nalishidagi tadbirlar hamda sog'liqni saqlash va davlat sanitariya nazorati organlari yo'nalishidagi tadbirlar.

3.12. Tuproqni ifloslanishdan muhofaza qilish sxemalariga gigiyenik asoslarda, albatta, sxemalarga kiritilgan, shu jumladan respublika davlat sanitariya nazorati organlari tomonidan amalga oshiriladigan rejalashtirilgan tadbirlarning bajarilishini kuzatish tizimi ko'zda tutilishi shart.

4. Tuproqni ifloslanishdan muhofaza qilish sxemalarining gigiyenik asoslashlarni tayyorlash va amalga oshirilayotgan tadbirlar monitoringini olib borish bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari

4.1. Tuproq gigiyenasi va uni ifloslanishdan muhofaza qilish masalalari bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar tuproqni, binobarin, aholi salomatligini muhofaza qilish sohasida qabul qilingan direktiv va loyihaviy qarorlarni keyinchalik takomillashtirish uchun muhim asos hisoblanadi. Bunda quyidagi yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borish zarur:

aholi salomatligiga zararli ta'sirining oldini olish maqsadida tuproqda kimyoviy va mikrobiologik xususiyatga ega turli ingrediyentlar va ifloslanish turlarining tarqalishi hamda to'planishini oldini olish bo'yicha gigiyenik chora-tadbirlarni asoslash;

tuproqni muhofaza qilish sxemalariga gigiyenik asoslarni tuzish yoki tuzatish kiritish maqsadida qo'riqlanadigan hududlarda tuproqning sanitariya holati va ifloslanish darajasini o'rganish;

shaharlar, tuman markazlari va qishloq aholi punktlarining tozalash tizimlari ustidan sanitariya nazoratini tashkil etish;

ma'lum ma'muriy tumanlar tuprog'ining ifloslanish darajasi bilan aholining (birinchi navbatda bolalarning) yuqumli bo'lmagan va yuqumli kasalliklarga chalinishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni aniqlash;

muayyan ma'muriy tumanlar va qo'riqlanadigan hududlar uchun tuproq ifloslanishining ustuvor va indikator ko'rsatkichlarini belgilash.

5. Tuproqni ifloslanishdan muhofaza qilish sohasida davlat sanitariya nazorati organlarining asosiy vazifalari va funksiyalari

5.1. DSENM hududiy markazlarining asosiy vazifalaridan biri qo'riqlanadigan hududda joylashgan, sanitariya-epidemiologiya jihatidan eng muhim obyektlar atrofidagi tuproqning holati va ifloslanish darajasini muntazam nazorat qilishdir. Keyingi vazifa esa vazirliklar, idoralar va tashkilotlar tomonidan ma'muriy tumanlarda tuproqni ifloslanishdan muhofaza qilish rejalariga kiritilgan tadbirlarning bajarilishini samarali nazorat qilishni tashkil etishdan iborat.

Qo'riqlanadigan hududdagi epidemik vaziyat va yuqumli kasalliklar (ayniqsa bolalarda) bilan kasallanish dinamikasini kuzatib borish ham muhim ahamiyatga ega. Bu qabul qilinayotgan qarorlarni o'z vaqtida tuzatish va muayyan ma'muriy hududlarda atrof-muhit gigiyenasi bo'yicha mahalliy harakat rejalariga zarur o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006-yil 16-martdagi 48-son "2006-2010-yillarda O'zbekiston Respublikasida atrof-muhit monitoringi dasturi to'g'risida"gi qaroriga muvofiq qo'riqlanadigan hududlarda bajarilishi rejalashtirilgan tadbirlarning amalga oshirilishini muntazam nazorat qilish zarur.